

İktisat Siyaseti ve Plân

Dr. Oktay Yenal

«Harcıâlem fikir hareketleri karşısında ihtiyatlı bir tavır takınırken moda olan kehanetlere tenkitçi gözle bakmağa mütemayil olacaksın.»

Alfred Marshall

Memorials of Alfred Marshall, s. 306

«Bu [İktisatçının doğrudan doğruya siyasî tavsiyelerde bulunması]... iddialarının hatalı mantığını veya teknik ehliyet-sizliğini, gûya kafalarındaki siyasî problem ve gayelerden bahsederek mazur göstermeğe çalışan şarlatanlara fırsat verir. Müşahede veya tahlil sakatlığı, görüş genişliği, muhakeme olgunluğu veya siyasî zekâ olarak yutturulmağa çalışılır.»

P. T. Bauer

Economic Analysis and Policy in Underdeveloped Countries, s. 35.

Türkiye'nin İktisat siyasetinin ana hatları sistemli bir şekilde incelenmeğe ve tartışılmağa çok muhtaçtır. Hiç olmazsa bundan sonra olsun sorumlu kimselerin parlak sloganlardan ve ayak üstü tahlillerden vazgeçmeleri, düşüncelerini derleyip toplamaları lâzımdır. İktisat siyasetimiz maddî refahımız kadar mânevî hayatımız ve memleketimizde gelişmesini beklediğimiz demokratik idare için de önemlidir ve güdülecek müşahhas gayeler kadar bu hedeflere götüreceği umulan yollar da peşin olarak aydınlık değildir. «İlmin ışığında» doğru yolun tek olduğu kanaati günümüzün en korkunç aldanışlarmdandır ve sonu mutlaka hayâl kırıklığıdır.

İktisat siyaseti hakkında «popüler» düşünce tezatlarla ve mânasızlıklarla doludur. Dikkate değer bir nokta şudur: Son senelerde siyasî alanda «keyfilik» sebebini devlet karışma ve kontrolünde gören ve buna karşı gelişen halk efkârı İktisadî konularda keyfilikten kurtulmanın çaresini devlet karışma ve kontrolünde aramaktadır. Bir yanda tam basın hürriyeti, seçim serbestisi istenirken öbür

yanda köşebaşmdaki manavın veya muhallebicinın fiatlarımın bile devlet kontrolünde olması arzu edilmekte, iktisadî hayatın kantitatif bir plân ile kayıtlanması münakaşaya götürmez bir zaruret olarak ileri sürülmektedir. Daha önemli olarak, halk arasında çok defa yanlış görüş ve tahliller olarak ortaya çıkan bu belirsiz düşünceler daha okumuş sınıf arasında doktrin ve dogma cephesi kılığında ifadesini buluyor ve rasyonel münakaşaya yol açmıyor. Sohbetlerde bu meseleler sathî iddialarla veya «Ben buna inanıyorum,» «Bu konular çok tartışılmıştır, mesele bakış zaviyesindedir,» gibi klişelerle geçirilebilir. Fakat müsbet düşünce olarak inançların dayanakları izah edilmedikçe, ne kadar taraftar bulurlarsa bulsunlar, bu görüşler ciddiyetten uzak kalmağa mahkûmdur. Bugün ilim adamlarımıza düşen ödev plân çizmeğe heveslenmeden evvel Türkiye'nin iktisat siyasetinin ana hatları üzerinde düşünmek ve iddialarını *yazılı* olarak ortaya koyup tartışmaktır.

Bu yazıda umumî olarak iktisat siyaseti, kalkınma ve plân meselelerinin ana hatları ortaya koyulmağa çalışılacaktır. Esaslar üzerinde anlaşmaya varmadan —ki bunların bir kısmı kıymet hükümlerine dayanır— perakende tahlil ve tedbirlerle millî ekonomiye yön vermeğe kalkmak çok sakat sonuçlara götüren yoldur. İktisat ilmi girift münasebetler ilmidir: Maliyet ve alternatifler hesaba katılmadan sırf cazip gayelerle iktisat siyaseti tayin edilemez. Kalkınmayı mânası belirmemiş «plân» dan, sosyal adaleti devletin mübadele ve ticareti kontrolünden, sermayedarın halkı istismarına karşı tedbiri devlet işletmeciliğinden beklemek sathî, yanıltıcı ve tehlikelidir. Aşağıda tesbit edilen noktaların bazı konuları doğrudan doğruya, bazılarını da *yazılı* münakaşaya yol açmak suretiyle aydınlatmağa yardım edeceği umulur.

İktisat siyasetinin ana hatları üzerinde bir araştırma sosyal çevre hususunda açık veya kapalı inançlara dayanmak zorundadır. Ancak, bu konuda çeşitli sıklığın kesin ayırımlardan çok perde perde değişen derece farkları ile birbirinden seçtikleri unutulmamalıdır. Bugün totaliter devletler ile demokrasi ülkeleri arasındaki fark ak ile kara zıtlığında değildir. Siyasî bünye için yapılabilecek bu iddia iktisadî organizasyon bakımından büsbütün doğrudur. Hele insanlık, hak, şeref ve haysiyeti bakımından peşin olarak reddedeceğimiz esarete, korkuya ve hurafeye dayanan toplum cinslerini ve şahsî mülkiyet ve çalışma hürriyetlerinin çok derecede daraltıldığı komünist memleketlerin şartlarını da makbul sınırın dışında

birakırsak açık bir cemiyette iktisat siyasetinin prensiplerini sonu «izm» veya «cilik» takıları ile biten doktrinlerden çıkarmak çok yanıltıcı olabilir. Bunun yerine işi ampirik yünden ele alarak dogma'lardan çok *meseleleri* incelemek, belirsiz tarif ve tasniflerden kaçınmak lâzımdır.

İktisat siyaseti konusunda önemle ele alınması gereken mesele devlet karışma ve kontrolünün derecesi hususudur. Bu günkü toplumlarda her iktisadî olayın bir merkezden idare edilebileceğine inanmak zordur. Kaldı ki böyle esir - mekanik bir sistem mümkün olsa bile asgarî fert hürriyetleri ile katiyen bağdaşamaz. Müesseseler her insanı tam bir köle - makine yapmağa muvaffak olamadığı sürece her iktisadî sistemde az veya çok derecede piyasa mekanizması işliyecektir. Her insanı yüzde yüz köle - makine yapan sistem ise artık iktisadî sistem değildir. Öbür yandan, iktisadî hayatta mutlak merkezî idarenin aksi kutbu anarşidir. Serbest piyasa sistemi, *laissez faire* [1] değildir. Serbest piyasa sistemi belli bir sosyal çerçeveye ve devlet garantisi altında mümkün olabilir. Şu halde münakaşa, tam merkezî idare ile tam bağıboşluk arasında değil, az veya çok merkezî karışma üzerindedir. «Az» veya «çok» sıfatlarının açıklanmadıkça mâna bakımından boş olduklarının farkındayım. Fakat bunun münakaşasına geçmeden evvel serbest piyasa sisteminin basit bir resmini çizmek istiyorum ki müesseseleri fonksiyonlarına göre inceleyebilelim.

İnsan istekleri ile imkânları, piyasa sisteminde girift bir tercih ağı halinde örülmüştür. Bu sistemi sürekli olarak düzenliyen manivelâ fiatlardır. Piyasa, benzetme caizse, her an, herkes tarafından verilen kararların ve yapılan tercihlerin aynası, fiatlar karar ve tercihleri bu aynaya aksettiren ışıklardır. Teker teker insanlar davranışlarını bu aynada gördükleri manzaraya göre ayarlar. Ken, aynı anda, kendi davranışları da aynaya vurur, umumî manzaranın belirmesine sebep olan sayısı pek çok noktalardan biri olur. Işıklar, davranış sahibinin piyasaya çıkardığı satın alma gücü ile beslenir, o nisbette parlaklık kazanır. Piyasalar ufak, mahallî or-

[1] Doktrinde *laissez faire*'in tamamıyla devlet karışmasından masun bir sistem olarak tarifine rastlamak mümkündür. Fakat klâsik iktisatçıların ve ondokuzuncu asır liberallerinin devlet müdahalesini sifra indirmek istedikleri veya devletin rolünü, güvenliği sağlyaeak ve kanunları yürütecek bir «bekçi-köpek» olarak gördükleri hakkındaki iddialar asılsızdır.

ganizasyonlar mânâsında alınırsa hayali biraz daha zorlamak, bu aynaların birbirlerine aksedecek şekilde mevki alarak sistemi tamamladıklarını düşünmek lâzımdır. Böylece, şahsî menfaat ve şahsî mülkiyetin carî olduğu bir toplumda ne istihsal edileceği, ne kadar istihsal edileceği ve bunun nasıl paylaşılacağı, kısacası işbölümü piyasa istihbarat ve koordinasyonu yoluyla devamlı olarak ayarlanır.

Serbest piyasa ve fiat sistemi iktisadî faaliyeti düzenlerken iki önemli, fakat birbirine bağlı iş başarıyor: Bir yandan her iktisadi birime rey dağıtıyor, diğer yandan bu reylerin hesabını yapıp neticesini ortaya koyuyor. Bir bakıma bu iki vetire birbiri ile iç içedir, hattâ aynı olayın iki yüzüdür. Bir bakıma ise piyasanın insan isteklerine kıymet biçme fonksiyonu ile hesap yapma fonksiyonuna ayrı ayrı bakmak, iktisadî hayatın vicdanı ile aklını ayrı ayrı incelemek faydalıdır.

Kıymet biçme ahlâk felsefesi konusudur: İyi veya kötü, haklı veya haksız, âdil veya gayriâdil hükümleri vicdandan doğar. Hesap ise mantık işidir, akılda belirir. Vicdanın sesi herkese aynı şeyi söylemez. Değişik kimselerde, değişik çevrelerde, değişik zamanlarda kıymet hükümleri, hak ve adalet ölçüleri farklı olabilir. Belli bir kıymet hükmü beğenilir veya beğenilmez, benimsenir veya benimsenmez, fakat ne isbat ne de nakzedilebilir. Bu demek değildir ki kıymet hükümlerinin münakaşası önemsizdir veya bu konuda anlaşma zemini bulunamaz. Bilâkis, ferdin ve toplumun belli kıymetlere bağlanması ve bunları, icabında, titizlikle savunması gerekir. Ancak, bu konuda dar mânâsıyla «ilmin» söz hakkı yoktur. İktisat ilmi de iktisadî hayatta vicdanın yolunu gösteremez; iktisat siyasetinin nihaî gayelerinin tesbitinde iktisat ilminden medet umulamaz. Yalnız, bu hakikat iktisatçıyı vicdan bahsinde susmağa da zorlamaz. İktisatçı da her fert gibi, hattâ, sosyal olaylarla daha yakından ilgilendiği için, belki de daha fazla, kıymet ölçüleri üzerinde düşünmeli, düşüncelerini açıklamalıdır.

Vicdan ile akıl arasındaki farkı bir misalle açıklamaya çalışalım: Bir hayır cemiyeti idarecisi olan aynı derecede iyi niyet sahibi iki kimse ellerindeki parayı fakirlere ilâç almağa harcamakla yiyecek almağa harcamak üzerinde münakaşa edebilirler. Bunlardan birini mutlak haklı, diğerini mutlak haksız çıkaracak formül yoktur. Halbuki, neticede ne almağa karar verirlerse onu, nereden ucuz

bulurlarsa oradan alırlar, çünkü imkân ile gaye arasında aklın yolu tekdir. Bir insan imkânlarını aynı derecede zorlayarak (aynı miktar ve tatsızlıkta çalışma ile) saatte ya on sayfa tercüme yapıyor veya on sayfa daktilo yazabiliyorsa ve piyasada daktilonun sayfasının fiyatı bir lira, tercümeninki beş lira ise, bu adamın yaptığı tercümelere kendi daktiloya çekmesi aptallıktır. Akıl, daktiloyu dışarda yaptırmasını emreder. Aynı şekilde, bir millet aynı iktisadî kaynaklarını kullanarak senede 2000 küçük radyo veya 1000 büyük radyo istihsal edebiliyorsa ve dünya piyasasında bir büyük radyo fiyatına üç küçük radyo almak kabilsen, bu milletin küçük radyo istihsal etmesi akılsızlıktır. Dahilde iki küçük radyo yapmaktan vazgeçip bunun yerine aynı kaynaklarla bir büyük radyo yapsa, dış piyasada bu büyük radyo mukabilinde üç küçük radyo alabilir. Akıllı fertler bütün ihtiyaçlarını kendileri istihsale kalkışmazlar, cemiyetteki işbölümü imkânlarından faydalanırlar. Akıllı milletler her çeşit malı dahilde imal etmeğe gitmezler, dünyadaki işbölümünden istifadeye bakarlar^[2]. Görülüyor ki sistemin vicdanının dağıttığı imkânlar ile gönüllerin seçtiği gayeler arasında en kestirme yolu seçmek aklın vazifesidir. Serbest piyasa sisteminde bu vazifeyi fiyatlar mekanizması başarır.

Yukarıda, iktisadî hayatın her kımıldanışının bir merkezden idaresi şikkinin zıt kutbu serbest piyasa sistemi değil anarşidir, dedik. Serbest piyasa sistemi, fiyat mekanizması veya *laissez-faire* fertlere belli «oyun kaideleri» içinde iktisadî serbesti tanıyan bir sosyal çerçevedir. Bunun için iktisadî hayat üzerindeki bazı devlet tasarruflarını, serbest piyasa oyununa müdahaleden çok oyunun şartları arasında saymak lâzımdır. Meselâ, güvenlik, akit serbestisi ve garantisi, tekeli istismlara karşı tedbirler serbest piyasanın mevcudiyeti için şarttır ve bu şartlar devlet tarafından yerine getirilir.

«Oyunun kaideleri» dışında iktisadî hayata devletin karışması piyasa sisteminin ya vicdanını veya aklını beğenmemekten, onlara güvenmemekten doğar. Vicdana karışma şu sebeplerden olabilir: Fiyat mekanizmasından doğan rey dağılımı (imkân dağılımı, servet-gelir dağılımı) beğenilmez. Bu durumda, meselâ, zenginden alınıp

[2] Ders kitabı malûmatını burada tekrarladığım için okuyucudan özür dilerim. Fakat «döviz tasarrufu» ve «ihracat imkânları» gibi merkantilist teraneler karşısında bu tekrarlar yersiz olmasa gerek.

fakire verilir. Veya fertlerin teker teker istikbali düşünmeleri toplum bakımından yeter görülmez: Bu güne fazla kıymet verenden alınıp yarını düşünene verilir. Birincisi fertler arasında, ikincisi nesiller arasında gelir paylaşmasına müdahaledir. Önceki sosyal adalet, sonraki iktisadî gelişme konusudur.

Serbest piyasa sisteminin aklının da bazı alanlarda işliyemediği ve bir merkezî otoriteye lüzum gösterdiği malûmdur. Bunların başında «komşuluk - tesirleri» (dış tasarruflar, bölünmez menfaatler) adını verebileceğimiz âmme hizmetleri gelir. Bu kategoriye giren mal ve hizmetlerin fayda veya zararları yalnız o mal veya hizmeti istihlâk eden ferde değil, o ferdin komşularına, çevresine de olmaktadır. Meselâ eğitim böyledir. Okuyup yazmanın faydası sade öğrenen kişilere değil bütün toplumdur. Sıhhat işleri, bayındırlık faaliyeti, millî savunma da bu kategoridendir. Bu işler fertlerin teker teker arzu ve talepleri ile ortaya çıkamayacak, devlet veya merkezî bir otorite ele almadıkça hiç yapılmıyacak işlerdir.

Serbest piyasa aklının ermediği kabul edilen ikinci durum «tabii tekel» halidir. Bu kendi haline bırakıldığı takdirde, mahiyeti icabı (azalan maliyet) tekel ile neticelenen istihsal alanlarında görülmektedir. Zaten serbest piyasa sisteminin «oyun kaideleri» tekeli menetmiş olduğu için devletin bu türlü istihsal sahalarını ya kontrol etmesi veya üzerine alması gerekir.

Tabii tekel endüstrilerinden en önemlisi para endüstrisidir. Günümüzde mal - para hemen hemen terkedilmiş durumdadır. Toplumun kaynaklarının bir kısmının para istihsaline gitmesi (altın istihsal edilmesi veya satın alınması) lüzumsuz görülmüş, bundan tasarrufun yolu kâğıt parada bulunmuştur. Fakat kâğıt paranın maliyeti kâğıt ve baskısının masrafına eşit olduğuna göre ve paranın kıymeti bu maliyetin üstünde oldukça para müessesesi bir tabii tekel durumundadır. Hele paranın üstünde kıymet bildiren rakamın sonuna sıfırlar koymak suretiyle bu itibarı kıymet ilânihaye artırılabilmesine göre parada tabii tekel hali kâğıt ve baskının maliyeti ile dahi sınırlanmamıştır. Serbest rekabete terkedildiği takdirde kıymeti maliyetinin üstünde olduğu sürece para miktarı artırılacak ve, elbette, para paralıktan çıkacaktır. Bu sebepten para müessesesinin devlet elinde veya kontrolünde olması gerekmektedir.

Bu noktada bir parantez açmak icap ediyor: Devletin para müessesesini elinde veya kontrolünde bulundurması ile devletin para

ile oynaması arasında fark vardır. Ancak, devletin paranın kıymeti ile oynamasının gerekçesi serbest piyasa sisteminin aklının eksikliği olduğu için burada bu konuya da dokunmak yerinde olabilir. İktisadî hayatta paranın aracılık rolü oynadığı malûmdur. Yalnız, bazan bu aracının işleri karıştırdığı görülür. Okuyucuyu sıkma bahasına yine yazının başındaki ayna benzetmemize dönelim. Farzedelim ki aynaların yüzeyleri cam arasında bir tabaka su ile kaplıdır. Fiat ışıkları bu su (para) dan geçerek aynalara vurur. Umumiyetle bu su durgun ve şeffaftır. Ama su depoları sallantılar geçirmeğe başladı mı aynaya giden ışıklarla aynadan dönen ışıklar arasında farklar belirir, şekiller bozulur ve fiat mekanizmasının aklı karışır. İddiaya göre devletin bir görevi de bu sallantıları önlemektir. Tatbikatta ise devlet ve para müesseselerinin bazan cehalet yüzünden, bazan da bulanık suda balık avlamak gayesiyle bu suyu bulandırdıkları çok görülmüştür.

Bir başka devlet karışması sebebi olarak, kendi kendine doğru yolu bulamayacak fertler için devletin babalık görevini üzerine alması hali düşünülebilir. Fakat bu müdahale çocuklar, mahcurlar ve toplum için üzerinde münakaşa edilemeyecek derecede faydalı veya zararlı hususların kontrol edilmesi dışında geniş tatbik sahası bulduğu, devlet halk için toptan kararlar vermek mevkiine geçtiği takdirde sistem halk idaresi prensipleri ile gelişmeye düşer.

Görülüyor ki iktisadî hayat başıboş bir faaliyet değil, her halde, belli bir düzene ihtiyaç gösteren bir sistemdir. Bu mülâhazalar ışığında iktisadî plân ne demektir? Bu plânın iktisadî gelişme ile ilgisi nedir?

Önce, hangi sistemde olursa olsun, temel çerçeve —oyunun kaideleri— sağlam esaslarla tesbit edilmiş olmalıdır. Burada fertlere istihsal mallarına şahsî mülkiyet tanımayan kollektivist bir sistemden bahsetmeğe lüzum görmüyorum. Serbest piyasa sisteminde ise iktisat siyaseti «birakın yapsınlar» sözünden çıkan mânanın tam aksine; hiç de basit değildir. Hukukî temel iktisat siyaseti dışında kalabilir. Fakat büyük nüfuz merkezleri —tekelci uygulamalar— ile mücadele, sosyal adalet icabı gelir ve servet aktarmaları, âmme hizmet ve yatırımları ve para müesseseleri konuları müşahhas iktisat siyaseti alanına girerler. Şu halde, bu gün en serbest ve liberal piyasa ekonomisinde dahi merkezden alınması ve fertlere empoze edilmesi gereken şartlar vardır. Eğer bu şartların programlaştırıl-

masına «plân» yapmak denilebilirse bu, «serbestlik için plânlama» dır.

Serbestlik için plânlamada fiat mekanizmasının işliyebilmesi için zemin hazırlanmakta, sosyal faydası şahsî faydaların üzerinde olan işler yapılmakta ve belli kıymet hükümlerine göre —istihsale menfî tesiri olmamak şartıyla— servet ve gelir aktarmaları yapılmaktadır. Fakat unutmamak gerekir ki devlet karışmasının icap ettiği hususlarda dahi —halk idarelerinde— devlet sadece vekildir ve bazı işler için piyasa reylerinden vazgeçen fertlerin siyasî rey hakkı kazanmış olmaları gerekir. Böylece iktisadî hayatın bir parçası fiat reyleri ile değil seçim reyleri ile düzenlenir. Teker teker vicdanlar ve akıllar siyasî seçim ve *sosyal düzenin bekçisi müesseseler* vasıtasıyla haklarını sosyal vicdan ve akıla terkederler.

Şu halde, halk idaresinde, komşuluk tesirleri yönünden devletin iktisadî hayata karışması için ele alınacak sahalarda sosyal faydanın ferdî fayda üzerinde olması şartı yanında bu faaliyetin siyasî seçim konusu olabilme hüviyeti de bulunmalıdır. Siyasî seçim ancak umumî olarak formüle edilebilen büyük alternatifler için kullanılabilir. Teferruat üzerinde sosyal kontrat yapılamaz. İktisadî kararların çok çeşitli kararları ne kanun konusu, ne parti programı maddeleri olabilirler. Seçmen karşısında, «Biz iktisadî hayatı oldukça teferruata inerek toptan idare edeceğiz. Senin iyiliğin için alacağımız her iktisadî kararı programımızda göstermek imkânsız. Zaten bunların hepsini şimdiden biz de bilmiyoruz. Fakat «ilmin ışığında» biz senin için en iyi kararları alacağız,» teklifi ile çıkılabileceği, seçmenin tasvibi kazandırsa demokratik plânlama için cevaz alınmış olacağı ileri sürülebilir. Bu çok sakat bir düşüncedir. Nasıl ferdin kendi isteği ile kendini satması insan hakları ile bağdaşamazsa, toplumun merkezî bir otorite leyhine bu kadar hakkından vazgeçmesi de demokrasi ile uyuşamaz.

Burada bir noktaya dikkati çekmek istiyorum. İktisat siyaseti tartışmasında şıklar arasında kesin sınırlar olmayışı hali sağ duyunun sesini duymağa mâni teşkil etmemelidir. Meselâ, komşu tesirler konusunda hemen hemen her nihaî istihlâkin doğrudan ilgili kimsenin etrafındakiler üzerinde müsbet, menfî tesirleri olacağı tabiidir. Fakat bu yüzden sadece fertlerin sahip olabileceği iktisadî faydalarla ancak toplumun sahip olabileceği tatminleri ayırd etmenin lüzumsuz olduğunu iddia etmenin veya her iktisadî talebi fert

tercihinden toplum tercihi safına geçirmenin yersizliği ortadadır. Dış tasarruflar sebebiyle bayındırlık, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi âmme hizmetleri hakkında karar yetkisi verilmiş merkezî idarenin benim kravatımın renginin başkaları üzerinde yapacağı çok ufak tesiri ileri sürerek bana kravat seçmeğe kalkması elbette gülünçtür. Aynı şekilde, parti programına, seçim kampanyasına girecek iktisadî kararlar dışında da devletin belli bir takdir sahası olacağı muhakkaktır. Fakat böyle dar bir marj ile ferdin iktisadî egemenliği zedelendi diye devletin yetkisini büsbütün genişletmesinin durumun mahiyetini değiştirmeyeceğini iddia etmek doğru değildir.

İktisadî kalkınmaya, bir bakıma, komşu tesirleri büyük bir endüstri olarak bakılabilir. Fertlerin kendi menfaatleri icabı istiyerek yaptıkları çalışma ve sermaye çoğaltması neticesinde ekonominin inkişafına «büyüme» dersek, «kalkınma» kelimesini halkın çoğunun istediği halde hisselenemez menfaat yüzünden toplu ve cebrî müdahaleye lüzum gösteren iktisadî ameliye için kullanabiliriz. Nasıl ilk öğretim hakkındaki karar sosyal seviyede karara bağlhyrsa kalkınmayı da bir siyasî rey meselesi yapabiliriz. Ancak, yukarıda bahsettiğimiz klâsik âmme hizmetleri ile iktisadî kalkınma arasında esaslı bir fark vardır: Eğitim, sağlık, bayındırlık v.s. nihaî gayeler ile alâkalı meselelerdir ve siyasî seçim plâtförmünde tesbit edilebilirler. İktisadî kalkınma konusunda buna tekabül eden sık kalkınma hızı istikbal için fedakârlık derecesi ve bunun fertler arasındaki dağılımıdır. Bu husus siyasî reylerle halledilebilir. Yoksa fert başına şu kadar gram şeker, şu kadar gram tarçın, şu kadar tiyatro, bu kadar gömlek filân rey sandığı başında tesbit edilemez. Şu halde, iktisadî kalkınma bakımından devletin bir rolü maliye, para veya borç politikası ile mecmû tasarruf üzerinde müessir olmak, nesiller arasında bir gelir aktarması sağlamaktır.

Merkezî karışma ile sağlanacak tasarrufun kullanılması iktisat siyaseti ve özellikle plân felsefe ve tekniği bakımından çok çeşitli ve önemli meseleler ortaya çıkarmaktadır. Bir yol, bu tasarrufu serbest rekabet piyasasında tevzi etmektir. Tevziatın serbest fiat mekanizmasına bırakılması en yüksek faiz verenlerin kredi almasını ve yatırımın otomatik olarak fertlerin en tercih ettikleri sahalara akmasını temin eder. Bu sık devlet tarafından hiç bir yatırım plânını icap ettirmez. Piyasalarda fiatların serbest şekilde teayyününü sağlamak ve tekelci unsurların istismarını önlemek kâfidir.

Diğer bir yol, elde edilen tasarrufun hiç olmazsa bir kısmının temel endüstriler ve sosyal yatırımlara ayrılmasıdır. Yollar, enerji istasyonları, limanlar v.s. gibi sosyal yatırımlar yukarıda bahsettiğimiz komşuluk tesiri yüksek âmme hizmetleri kategorisine girer. Bunun kalkınma için itici bir kuvvet olacağı inancını besleyenler devletin kalkınma için yatırım rolünü bu alanda görmektedirler. Bu nevi yatırımların tabii tekel hali arzemesi sebebiyle zaten devlet mülkiyet veya kontrolünde olması lâzımdır. Sosyal yatırımların rolü daha çok bir zemin hazırlama, öncülük etme ve kendi talebini yaratma şeklinde belirlediği için bu yatırımların diğer sektörlerle sıkı bir koordinasyon içinde olması icap etmez; bu sebepten sosyal yatırımlar bütün ekonominin plânlanmasına gidilmediği halde de programlaştırılabilir [3].

Buraya kadar «serbestlik için plânlama» sınırlarının dahilindeyiz. Fakat buradan sonra işin felsefesi değişmektedir. Memleketteki yatırımların ve istihsalın topyekûn bir PLÂN ile merkezden düzenlenmesi fikri artık baştan beri bahis konusu ettiğimiz fertlerin sandık veya piyasa reylerinin hükümlerliği ile alâkasını kaybetmektedir. Topyekûn plânlamanın iki şıkkı olabilir: Ya fertlerin nihâf istihlâk çeşit ve miktarları *tahmin* edilir ve buna göre bir plân yapılır. Burada hiç olmazsa fert vicdanına saygı vardır - fakat piyasa sisteminin akli yerine başka hesap makinesi kurmak icap edecektir. Veya nihâf istihlâk çeşit ve miktarları *tesbit* edilir ve buna göre bir plân yapılır. Artık fertlerin vicdanlarının üzerine de bir sünger çekilmiştir.

Önce işin vicdan cephesine bakalım. Halka birdenbire bir sabah «kahve içmiyeceksin», diyebilen, tütün memleketinde pipo içenlere senelerce tütün seçme zevki tattırmıyan zihniyet korkunç bir zihniyettir. Üstelik tezatlarla doludur: İktisat siyaseti münakaşalarında şu klişe sık sık kulağa çarpar: «şahsî teşebbüsü kendi başına bırakırsanız viski fabrikası kurmağa kalkar. Buna müsaade edilir mi hiç?» Sanki bir şişe rakı içenin içtiği helâl, bir kadeh viski içenin içtiği haramdır. Sanki dahilde istihsal edilen malların maliyeti arasında mahiyet farkı vardır. İthal malının maliyeti döviz ile ölçülüyorsa dahilde istihsal edilen malın maliyeti de o malın veya

[3] Bak: Ragnor Nurkse, «Some Reflection of the International Financing of Public Overhard Investments,» *Lectures on Economic Development*, İstanbul, 1958.

o malın istihsaline giren kaynaklarla imal edilebilecek diğer bir malın döviz olarak ihraç kıymetidir.

Fertlerin vicdanına sırt çeviren düşünce aynı derecede tehlikeli iki esastan doğar. Bunlardan biri, «Halk kendisi için iyi olanı bilmez; bunu ben bilirim,» yollu üstün-vicdan iddiasıdır. Halkın tercih imkânlarını daraltan, «Halk şunu yerse iyi, bunu giyerse kötü,» diyen iddialar bu cinstendir. Bir kısmı ise sadece fertlerin tercihlerini değil, fertleri de hiçe sayan düşüncedir. Bu, cemiyeti fertlerin toplamından başka bir varlık sayan görüşün neticesidir; Önemli olan cemiyettir, bunun da iyiliğinin hangi yolda olduğunu üstün-insan bilir. «Senin için veya cemiyet için iyi olan şıkkı ben bilirim,» felsefesinin totaliter rejimin temeli olduğunda şüphe yoktur.

Halkın istekleri ister tahmin, ister tesbit edilsin, idare merkezi olsun veya bölünmüş yetki santralleri ile yürütülsün, toplumun muhtelif kaynaklarını girift istihsal münasebetleri içinde çeşitli son hedeflere en kestirmeden sevk etmek ameliyesi fiatlar kullanılmadan başarılamaz. İktisadî problem bir kıymet problemidir ve her iktisadî karar projesi kıymet ölçüsü kullanmak zorundadır [4]. Bu kıymet ölçüsü piyasa fiatları olabilir, tashih edilmiş piyasa fiatları —muhasabe fiatları— olabilir veya istihsal ve talep fonksiyonlarından hesap edilmiş «gölge fiatlar» şeklinde belirebilir. Fakat her durumda bir ölçü kullanmak kaçınılmaz şarttır. Kollektivist sistemde dahi bir kıymet ölçüsünün zaruretini Trotsky şöyle ortaya koymaktadır :

«Eğer Laplace'm ilmi hayallerindeki kadar cihâşümul bir akıl var olsaydı —öyle bir akıl ki tabiatın ve cemiyetin bütün vetirelerini bir anda kaydedebilsin, bunların hareketlerindeki dinamizmi ölçebilsin ve karşılıklı tepkilerinin sonuçlarını tahmin edebilsin— böyle bir akıl, elbette, *apriori* olarak buğday ekiminin dönümünden başlayıp bir yeğin son düşmesine kadar hatasız ve komple bir iktisadî plân çizebilirdi. Gerçekten, bürokrasi kendi emrinde tam böyle bir akim mevcut olduğu zehabına kapılır; ken-

[4] Girdi - çıktı (input - output) modeli adı verilen ve ekonomiyi değişmez istihsal münasebetlerinden müteşekkil bir makine olarak gören tahlilde fiat problemi ortaya çıkmadan da bir plânlamaya gidilebileceği gösterilmek istenmiştir - o da ancak tek nihai istihsal faktörü ve teker teker tesbit edilmiş nihai talep miktarları olduğu takdirde. Dinamik hayatta böyle katı faraziyelerle iş yapmanın sun'iliği aşikârdır.

dini kolaylıkla piyasanın ve Sovyet demokrasisinin kontrolünden âzade sayması bu yüzdendir.» [5]

Fiat mekanizmasının otomatik hesap makinesi hüviyeti herhangi bir sosyal felsefe ile doğrudan ilgili değildir; sadece mantık ve randıman cephesinden kıymetlendirilebilecek bir organizasyon şeklidir. Fiat insan tercihlerinin, isteklerinin (talep) ve istemediklerinin (maliyet) ölçüsüdür. Fertlerin satın alma güçleri ve iktisadî hasıladan aldıkları payın büyüklüğü ile istediğiniz gibi oynamak hakkını kendinizde görünüz, hattâ fertlerin sizin uygun gördüğünüz satın alma güçlerini, servet ve gelirlerini harcama şekline bile müdahale ediniz, akıla saygı besliyor, istediğinizi en kolay şekilde elde etmek istiyorsanız yine de fiatları kullanmaktan vazgeçemezsiniz. Zira bu hüviyeti ile fiat mekanizması büyük bir hesap makinesinden başka bir şey değildir.

Fiat - hesap makinesinin bazı köşelerinin aksaması pekâlâ mümkündür. Bu takdirde yapılacak şey fiat mekanizmasından vazgeçmek değil onu tashih etmektir. En iyi misal eksik istihdam halidir. İşsizliğin bulunması demek emeğin marjinal hasılasının sıfır-mış gibi hesaba katılması demektir. Halbuki ücretler hiç bir zaman bu seviyeye düşmeyeceği için fiatlar gerçeği aksettirmekten uzaklaşabilir, ve fiat mekanizması aksiyabilir. İktisaden geri kalmış memleketlerde de fiat mekanizmasının istihsale sokamadığı âtil emek varsa —bunun gizli işsizlik şeklinde tecelli ettiği ileri sürülmektedir— fiat mekanizmasını tashih etmek icap edebilir.

Bir de fiatlar devlet kontrol ve karışması sonucunda sun'ileşebilir (en önemlilerinden döviz fiatları). Bu durumda da fiatların hesap işlerini yürütemediği, fiat mekanizmasını aklının yanlış yapacağı şüphesizdir. Bunun önüne geçmenin çaresi tabiidir ki fiatları normalleştirmektir. Çok açık ve zarurî sebepler yoksa hesabın bir köşesini bozup sonra, bilmece çözer gibi, bu yanlışlığı mukabil bir değiştirme ile telâfi etmeğe çalışmak gülünçtür. Bazı durumlarda fiatların tabii seviyelerinden ayrıldığı veya zorla böyle tutulduğu olabilir. Ancak bu hallerde devletin piyasanın otomatik işleyişinde mümkün olan tashihleri yapmak cihetine gitmesi lâzımdır. Fakat bu karışmalar asgaride tutulmalıdır.

[5] L. D. Trotsky, *Soviet Economy in Danger*, s. 29 - 30.

Sistemin idare şekli çalışma prensip ve kıstaslarından ayrı seviyede bir konudur. İdare ve mülkiyet merkezî ve kollektivist veya bağımsız teşebbüsler şeklinde olabilir. Yani fiat mekanizmasının hesap fonksiyonundan faydalanmak merkezî bir idare için de mümkündür, ve kabul etmek gerekir ki memleket ekonomisinin merkezî bir idareye bağlanması ille fiat mekanizmasından vazgeçilmesi demek değildir. Lange ve Lerner merkezî bir otoritenin fiatlardan nasıl istifade edeceğini ince teferruatına kadar işlemişlerdir. Ancak merkezî plânlamadan kastedilen herhalde bu şekilde kollektif olarak piyasayı yeniden yaratmak (reconstruct) değildir. Olsa bile merkezî otoritenin idarî bakımdan ortaya çıkaracağı meselelere yakından bakmak lâzımdır.

İster fiat mekanizmasını yeniden kurmak için, ister başka emeller peşinde bir memleketteki iktisadî kararları merkezileştirmenin en büyük mahzuru devlete büyük kuvvet ve yetki tanımaktır. Devletin elinde böyle büyük yetkilerin bulunması ister istemez siyasî tesirlerini de göstermekte gecikmiyecek ve muhtemelen totaliter davranışlara zemin hazırlıyacaktır.

Merkezî idarenin diğer bir mahzuru suiistimale müsait olmasıdır. Lord Acton'un dediği gibi, «Kuvvet daima suiistimale yol açar, mutlak kuvvet mutlak suiistimal doğurur.» Hele sistem tam sosyalist veya komünist bir sistem değil de karma bir düzen ise suiistimal tehlikesi daha da büyüktür. Bir imza ile fabrika veya gemi sahibi olunabilecek durum her türlü haksızlığa çok elverişlidir. Böyle bir vaziyette devlet idaresinin katı bürokrasisi ile iktisadî hayatın dinamizmine ayak uyduracak geniş şahsî yetkiler arasında suiistimale imkân vermeyecek bir mekanizma kurmak ne derece mümkündür ?

İktisadî kararların merkezî otoritelere bırakılmasının tek mahzuru suiistimal tehlikesi değildir. İktisadî hayat ancak istikrar içinde gelişir. İş adamının devamlı olarak Ankara'ya bakması, mesul memurların dudakları arasından her an yeni bir karar beklemesi, tüccarın Resmî Gazeteyi heyecanla takip etmesi istihsal ve ticareti köstekler. Zaten perakende kararlar mahiyet itibariyle de çok defa yanlış olmağa mahkûmdur. Devletin iktisadî hayata karışması ancak uzun ömürlü kanun ve nizamlarla olmalıdır.

Şu halde, demokrasi prensipleri bakımından, suiistimali önlemek için ve istikrar sağlamak maksadıyla iktisadî hayatı Henry

Simons'uh dediği gibi «Otoritelerin değil kaidelerin» düzenlemesi gerekir.

Yukardaki mahzurlarına mukabil iktisadî hayata merkezden yön verilmesi lehinde sık sık tekrarlanan iki nokta, bu türlü organizasyonun daha iyi koordinasyon sağlayacağı ve daha uzak görüşlü olacağıdır. Her iki iddiada da toptan kararlar bakımından hakikat payı bulunabilir. İktisadî hayatın fiyatlar umumî seviyesi, millî gelir, mecmû tasarruf ve yatırım, istihdam seviyesi gibi «aggregate» lerle takip edilmesinde ve koordinasyonunda kuşbakışı tahlinin faydalı olabileceği şüphesizdir. Ancak burada dahi dertlerin hâzır ve müessir devaları olduğuna inanmak biraz safdillik olur. Fakat bu «aggregate» lar arkasında iktisadî hayatın teferruatına inilince, serbest teşebbüs ve mülkiyetin tanındığı bir rejimde, merkezî idarenin —Laplace'ın tahayyül ettiği akıla sahip olmadıkça— ne daha iyi koordinasyon sağlayacağı, ne de uzak görüşlü olacağı âşikârdır. Hele milletlerarası işbölümünden istifade imkânları —mukayeseli avantaj ve ticaret hadleri— da hesaba katılırsa merkezî idare lehindeki iddiaların büsbütün zayıf olduğu görülür.

Zaten bu gün Türkiye gibi bir memleket için merkezî idarenin tartışmasını yapmak biraz fazla hipotetik konuşma olmuyor mu? Geri kalmış memleketlerin en geri kalmış taraflarından biri bürokrasi ve idare mekanizmasıdır. Daha büyük işletmeleri randımanla yürütecek personel sıkıntısı çekilirken bir memleket ekonomisinin muhasebesi ve kırtasiyesi ile uğraşacak kalifiye eleman nereden bulunacaktır ?

Yukarıdaki düşünceler ışığında Türkiye ekonomisinin meselelerini «Oyunun kaideleri» ni sağlam ve müstakar temeller üzerine kurmak —bilhassa para sistemi ve sermaye piyasası— ve âmme hizmetlerinin sınır ve çeşitlerini araştırmak bakımından gelecek bir yazıda ele alacağım. Yalnız, bu yazıya son vermeden rastgele gibi görünecek iki önemli noktayı işaret etmek istiyorum. Bunlardan birincisi, iktisadî hayatın mufassal ve kantitatif plânlanmasında gidilmeden de «sosyal reformcu» ları bekliyen işlerin çokluğudur. Programlanması gereken âmme hizmetlerinin sahası pek geniş, eksikleri pek çoktur. Bu arada, kanaatimce, üzerinde en çok durulması gereken meselelerden biri de nüfus problemidir. Artık Türkiye «On yılda on beş milyon genç» yaratmakla öğünecek devreyi geçirmiştir. Senede yüzde üç gibi yer yüzünde az rastlanan bir hızla artan nüfusumuz üzerinde derin derin düşünmemiz gerekir.

İkinci nokta fiat kontrolü konusundadır. Ne felsefe ve inanca sahip olursa olsun her sorumlu kimsenin, fiat kontrolleri ile —anormal devreler dışında— hiç bir şeyin halledilemeyeceğini, aksine bir çok şeyin bozulacağını artık anlamış olması beklenir. Hele fiat yük-selmesini bir ahlâk meselesi saymak safdillîğinden kurtulmanın zamanı çoktan geçmiştir. Fiat kontrolü yoluyla içtimâî adalet sağlamağa kalkmak da sakat bir zihniyettir. Aşağı yukarı yirmi iki senedir kulağımızı böyle ters yandan göstermeğe çalışmak yüzünden başımız türlü belâlara girdi, hâlâ dersimizi almamış görünüyoruz. Lionel Robbins'in ifadesi :

kadar.» [6]

«Normal zamanlarda prensipleri karıştırmaya ve eşitsiz bir nakdî gelir sistemi ile eşit bir reel gelir sistemini yanyana yürütmeğe çalışmanın makul bir iş olduğuna dair inanç bana çok basit geliyor. Hususî hallerde bunu yapabilirsiniz. Fakat bunu devamlı kaide haline getirirseniz, güçlüklerle karşılaşmanız mukadderdir. Halkın bir kısmını bir müddet aldatabilirsiniz. Ama, aşağı yukarı hepsi bu

[6] Lionel Robbins, *The Economic Problem in Peace and War*, s. 16.